

második felében történt, és kezdetben inkább csak néhány, általam nemzetinek nevezhető szempont alapján értékelték azokat (pl. „magyarosnak” ítélt motívumok Huszka József esetében, a rovásírásos kazetta felé való értelmezési hangsúlyeltolódás az énlaki mennyezet esetében stb.). Tulajdonképpen a 20. század közepén kezdődött a festett famennyezetek újraértékelése, részletesebb kutatása. A megszületett szakirodalom – főként erdélyi viszonylatban – Kelemen Lajos, F. Tombor Ilona, Szabó T. Attila, Vilhelm Károly, Kiss Margit, és nem utolsósorban Balassa M. Iván nevéhez fűződik. Zentai Tünde Dél-Dunántúl, Drávaszög és Szlávia emlékeiről jelentetett meg írásokat az elmúlt évtizedben. Fügedi Márta a református templomok festett bútorzatának jelképes állatábrázolásait vizsgálta, értelmezte. Szacsavay Éva munkássága egy újabb irányt követ az ábrázolásokat funkciójuk és kultúrtörténeti kontextusuk felől elemezve. Ő a protestáns ördögmézképzeteket a puritanizmus és a későbbi pietizmus apokaliptikus gondolkodásköre felől közelíti meg, egy 2006-ban megjelent tanulmányában pedig a protestáns képtípusokat és azoknak „pedagógiai” használatát elemzi a médium újraértelmezésével. Felhívja a figyelmet egyrészt a – Balassa M. Iván által e kötetben részletesen leírt és a motívumoknál, díszítőelemeknél hangsúlyosabban vizsgált – feliratok és ígerések jelentőségére a protestáns templomok berendezésében, ugyanakkor az egyes képek szövegértékére.

Balassa M. Iván négy évtizede kutatja a protestáns templomokban fellelhető festett asztalosmunkákat. Könyvében az egyes emlékek leírására és a rajtuk található feliratok elemzésére fekteti a hangsúlyt. Az egyik legkorábbi emlékről, a homoródszentpéteri karzatról korábban 2009-ben, az énlaki templom mennyezetéről pedig 2008-ban jelent meg részletes feldolgozása. E kontextusban a 2018-ban megjelent kötet által feldolgozott és nyilvánosságra hozott bő ismeretanyag a tudományterület kutatásában mérföldkőnek tekinthető. A koncepció és a szövegezés egyaránt művészettörténeti óvatosságról árulkodik, a stílusokra és motívumokra vonatkozó megjegyzések szörványosak, illetve filológiai pontossággal beépítettek. A kazetták leírása főleg a vizitációs jegyzőkönyvekből beemelt részek által történik, melyekkel kapcsolatban viszont felhívja a figyelmet a kritikai megközelítés szükségességére, például arra, hogy a „szép” fogalma történeti esztétikai kategória. A templombelsőekben található „tanításos” vagy más információkat rögzítő szöveges feljegyzések elemzése felértékelődik a kötetben, a szerző olykor e szövegek más kulturális kapcsolatait, funkcióikat is feltárja. A kötet igényes szerkesztésének és nyomdai kivitelezésének, a nagy mennyiségű vizuális anyagnak és nem utolsósorban tartalmának köszönhetően értéket nyújt mind a szakma képviselőinek, mind a műkedvelő közönségnek.

Lingvay Julianna

Csík vallásossága szociológiai nézetben

Fejes Ildikó: A vallásosság történelmi és szociológiai dimenziói Csíkban. Státus Kiadó, Csíkszereda 2018. 259 old.

Fejes Ildikó Csík vallásosságát történelmi meghatározottságában, szociológiai módszerekkel tárgyaló könyve a szerző doktori dolgozatának szerkesztett, átdolgozott kiadása. A disszertáció 2014-ben a Pázmány

Péter Katolikus Egyetemen került megvédésre. Érthető tehát, hogy a kötet köszönetnyilvánítással indít, melyben a szerző kifejezi háláját mentorai, szellemi vezetői iránt, akik doktori dolgozatának megszületését

segítették: dr. Gereben Ferenc, dr. Tomka Miklós, dr. Paul M. Zulehner. Megköszöni továbbá dr. Kiss Dénes lektori és korrekciós munkáját, illetve a barátok és a családtagok részéről tanúsított támogatást.

A könyv a vizsgált tájegységben a katolikus vallás társadalmi, kulturális és gazdasági hatásait tárja az olvasó elé. A szerző bemutatja azt a társadalmi folyamatot, ahogyan a rendszerváltást követő vallásos revitalizáció révén az elemzett tájegység vallásossága megváltozik, megállapítva, hogy a vallásos élet intenzitása a régióban, ebben az időszakban erősödött. Empirikus elemzésekkel meggyőzően mutatja be, hogy „Csíksország” egyedi vallásos arculatának alakulása jól beilleszthető a premodern európai társadalmakra jellemző vallási, gazdasági, mentalitásbeli sajátosságok sorába.

Az elemzés két tömbben történik: az első rész a történelmi dimenziót mutatja be, a második pedig a 2010-ben mért adatok elemzését hozza. A könyv 3. fejezete a Székelyföld természeti, társadalmi és vallástörténeti bemutatásával foglalkozik. A térségben élő magyarság megőrizte számbeli fölényét és homogenitását, egyedi vonásokat őrizve meg Erdély néprajzi palettáján. A vidék modernizációja a következő okok miatt késett meg: a centrumoktól való fizikai, gazdasági, szellemi és politikai távolság, zord időjárási feltételek, határvédő katonai életvitel. A gazdasági önellátásra berendezkedett régió, még 2010-ben is, hazai és európai viszonylatban urbanus vákuummal jellemezhető. A termsé az istenhít függvénye, melyben mennyei ajándék vagy büntetés tükröződik a helyiek felfogása szerint. A szerző úgy látja, hogy a hagyományos értelemben vett iparosodás és urbanizáció által életre hívott modernizáció továbbra is elkerüli Csík térségét. Vallástörténeti vonatkozásban a térség felekezeti megoszlásáról olvashatunk. Megtudjuk, hogy az évszázadokon át megőrzött katolikus vallásos világkép ma is hozzájárul a vallásosság konzerválásához. Ennek a következő, 20. századi, okait látja a szerző: periferikus elhelyezkedés és megkésett modernizáció, valamint az egyházi vezetők hősies ellenállása a kommunista rezsim idején. A ferences szerzetesek munkájának hatására a csíkiak vallásossága a

kegytemplomok, szentek tisztelete és a pünkösdi búcsú körül artikulálódott.

A 4. fejezet a kutatás hipotéziseit, módszertanát mutatja be. A hipotézisek a survey adatgyűjtés gerincét képezték, és rákérdeztek a vallásosság különböző dimenzióira, közösségformáló erejére, a ferences szerzetesrend jelenlétére, a politikum – társadalom – egyház összefonódására, a térség konzervatív mentalitására, a premodern típusú vallásosság jegyeire. Módszertani szempontból a mélyinterjú jelentette az előkészítő mérőeszközt a ma élő, vallásukat gyakorló katolikusok hitvilágának megragadásában. A kérdőíves adatgyűjtés, mely a dolgozat alapja, lehetővé tette a nemzetközi eredményekkel való egybevetést. A mellékletben teljességében közölt kérdőív típusok elkülönítésével, nem és életkor szerinti megoszlások kimutatásával ragadta meg a jellegzetes válaszokat.

A következő fejezet Románia és ezen belül Székelyföld vallásosságát mutatja be. Megtudjuk, többek között, hogy szignifikáns összefüggés van a templombjárás gyakorisága és a felekezeti hovatartozás között. A kötetből megtudjuk, hogy kelet-közép-európai viszonylatban a római és a görög katolikusok 42%-a heti rendszerességgel jár templomba, ehhez viszonyítva jóval kisebb az ortodoxok és protestánsok alig több, mint 14%-os heti részvétele a vallásos életben. A csíki katolikusok körében ez az arány 50,4%. A település nagysága is összefügg a vallásgyakorlat intenzitásával: a kisebb településeken magasabb, a nagyobbak esetén pedig kisebb templomlátogatási aránnyal számolhatunk. A magasabb iskolai végzettséghez alacsonyabb heti templomlátogatás társul. A diplomások 35%-ban, míg a nyolc osztályt végzettek 62%-ban vesznek részt heti rendszerességgel a szentmiséken. A legaktívabb korosztály 31%-os vallásgyakorlata jelzi, hogy az életkor is fontos tényező. A legtöbben, mintegy 70%-os mutatóval, az 51-70 évesek korcsoportjából vannak jelen heti rendszerességgel a templomban. Nemi megoszlás tekintetében a nők szinte kétharmada képviselteti magát az aktív vallásosság terén, a férfiak aránya pedig 41,6%. A gyermekkori szocializáció is meghatározza a felnőttkori vallásgyakorlatot, így a gyermekkori

szokások visszaköszönnék a felnőttkori attitűdökben. Az alacsony jövedelemmel rendelkezők körében magasabb a templomlátogatási arány. A továbbiakban a szerző az egyéni vallásgyakorlat mutatóit elemzi, grafikonos ábrázolásba tömörítve az imádkozásra, a gyónásra, az áldozásra, a böjtölésre, a keresztség stb. gyakoriságára vonatkozó felmérési eredményeket. A hittartalmak elemzéséhez a kutató nem tartja megfelelő módszernek a kérdőíves adatgyűjtést, mert így nem lehet megragadni a finom tartalmi tölteteket, mégis hitelemekre bontva rákérdezhet, sőt összehasonlítást is végezhet Csík, Kelet-Közép-Európa, Románia, valamint Magyarország vonatkozásában. Így derül ki az, hogy az anyaországhoz viszonyítva szinte minden hitelem kétszeres hangsúlyt kap a csiki katolikusok hitvilágában. Az ördögben, a pokolban, az Istenben, csodában való hit nagyjából a máshol is meglévő arányokat követi, de Csíkban nagyobb a halottak feltámadásába, a szentekhez való imádság hatékonyságába, a szenteltvízhasználat vallásos-mágikus erejébe vetett hit. Például a szenteltvíz gyógyító erejébe vetett hit alig több, mint három százalékkal van a romániai átlag fölött (72,3%), de három és félszerese a magyarországi értéknek (21,7%). A jövő megjósolhatósága tekintetében érdekes módon fordított arány mutatkozik: 10,5% Csíkban és 20% Magyarországon.

A kötetben olvashatunk továbbá a vallásosság és etnikai identitás kapcsolatáról. A szerző saját adatainak elemzését bemutatva összefoglalja, hogy az „otthonosság” érzése intenzív vallásgyakorlatot teremt, az etnocentrikus attitűd pedig az egyház iránti kritikus magatartással függ össze. A lokálpatriotizmus erősíti a vallásosságot, csökkenti az egyházkritikát, Székelyföld szeretetét sejteti, az etalonkultúra szemléletmódot képviselő etnocentrikus attitűd viszont nem áll összefüggésben a vallásosság növekedésével, és kritikus magatartást képvisel az egyházzal szemben.

Az egyházi intézményeknek és a térség közigazgatási, politikai intézményrendszerének összefonódását elemzi a következő alfejezet. A specifikusan vallási teendőkön túl az egyház képviselői aktívan hozzájárulnak a térség közösségi és politikai

életéhez. A magyarság védőbástya szerepét a kollektív önazonosság ápolásában is megmutatta az egyház, a rendszerváltást követően pedig a diktatúra idején tanúsított hősies ellenállás hatalmas szimbolikus tökévé sűrűsödött. Az egyház szerepeiről alkotott véleményeket három faktorba sűrítve a kötet szerzője a következő kategóriákat határozza meg: 1. az egyház mint lelkipásztor, ahol a hit és hívek ápolása koncentrálnak, 2. az egyház, mint társadalmi, politikai szereplő, ahol a közéleti szerepek dominálnak, 3. az egyház mint az erkölcsi értékek védője. Az elemzés az 1. szerepkör elsőbbségét mutatja ki, azzal a kiegészítéssel, hogy a korban előrehaladva a csíkiak hajlandóak szélesebb társadalomszervező funkciókkal felruházni az egyházat. Bizalmi skálán a legkevésbé a kormányban, illetve politikai pártokban bíznak Csík lakói, ezt követik a helyi állami szervek, majd a skála csúcán az egyház foglal helyet. A 2010 utáni években az önkormányzatok után az egyházra számít leginkább a lakosság.

A rendszerváltást követően Csíkban felemás modernizáció következett be, mely által az egyház társadalomszervező ereje megnőtt, a népi vallásosságot követő társulatok és közösségek népszerűsége tettek szert. A vallásgyakorlat központi alakja, a Csíksomlyói Szűzanya, földrajzi centruma pedig Csíksomlyó, így múlt és jelen egyaránt a vallás társadalomszervező hatásától beszél.

A továbbiakban elemzést kapunk az e vidéken is tapasztalható szekularizációs folyamatokról, illetve a folyamatok viszonyáról a tradicionális vallásos értékekhez. A tekintélyelvűsége, az engedelmesség megkövetelésére épülő gyermeknevelés, a hagyományos munkamorál, a fiatalok szabadelvűsége és a jólét társadalmi értékelésében Csík nagyon eltér a környező országokban mért szociológiai eredményektől, a tradicionális értékek javára. Végül a szerző az egyéni vallásgyakorlat mutatóit, a hittel kapcsolatos szubjektív percepciókat elemzi, megállapítva, hogy a csíkiakra egyértelműen hagyományos-közösségi vallásosság jellemző szemben a modern individualista, szubjektív élményt kereső vallásossággal.

A következő fejezetben a gazdagon bemutatott és értelmezett kemény adatokból fakadó eredmények összefoglalóját találjuk meg, pontokba szedve. A záróban megállapítást nyer, hogy Csík keresztény társadalmának magától értetődő értékrendje van, melyben mint természetes közegben élnek az emberek. Fejes Ildikó reménységét fejezi ki, hogy elemzése hasznos segítséget nyújt a térségért cselekvő hatóságoknak is. A kötet végén a forrásjegyzéket, az

ábrák és a táblázatok címeit, illetve az adatgyűjtéshez szolgáló kérdőív teljes, szerkesztett szövegét találjuk.

Azt, hogy a könyvben a gondosan követett szociológiai módszertan vagy az adatértelmezés közérthetősége a lenyűgözőbb-e, nehéz eldönteni. A gazdag adatközlés mellett a kötet megőrizte olvasmányosságát is.

Máté István

Az újszékelyi unitárius egyházközség története

Vass Erika: Az újszékelyi unitárius egyházközség története a források tükrében. Szabadtéri Néprajzi Múzeum Közalapítvány, Szentendre 2016. 235. old.

Dr. Vass Erika a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum (Skanzen) muzeológusaként több ízben végzett terepkutatást Erdély különböző falvaiban 2006-ban, amelyek a múzeumi keretek között létrejövő Erdély tájegység előkészítő néprajzi-építészeti munkálataihoz kapcsolódtak. Az Erdély épületegyüttes előzetes koncepciójának kidolgozásakor jelentős kérdésként merült fel, hogy melyik felekezethez tartozó központi szakrális épület kerüljön a múzeum Erdély tájegységébe. Buzás Miklós főépítész és Vass Erika javaslata az volt, hogy mindenképp egy eredetileg is unitárius templomnak épült erdélyi templom másolatát építsék föl a múzeum Erdély tájegységében. Mindezt azzal indokolták, hogy az unitárius vallás bölcsője a 16. század közepén Erdély volt, emiatt ennek a vallásnak specifikusan „erdélyi” gyökerei vannak. Ennek szellemében végzett Vass Erika terepkutatásokat a következő falvakban: Csekefalva, Fiafalva, Nyárádgálfalva, Székelyszentmiklós és Újszékely. Vass Erika ezen települések unitárius templomainak iratait is áttekintette, amelyeket a helyi parókiákon, illetőleg a Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárában talált meg. A szerző legfőbb szándéka az volt a források

tanulmányozásával, hogy mélyebb és árnyaltabb ismereteket szerezzen a helyi unitárius gyülekezet életmódjáról, amelybe beletartoztak a hétköznapok, ünnepek és az építkezésre vonatkozó ismeretek is.

Vass Erika *Az újszékelyi unitárius egyházközség története a források tükrében* című kötetében az utóbb említett egyházi források segítségével tárja fel az újszékelyi unitárius egyházközség működését, társadalomszervező, közösségformáló erejét, mentalitását, építkezéseit és egyházas szokásait.

A könyv első felében a szerző ismerteti a település elhelyezkedését, történetét, társadalmát, etnikai és felekezeti jellemzőit, az áttekintett történeti forrásokat. Ami a történeti forrásokat illeti, a szerző főként 18. századi és 19. század eleji vizitációs jegyzőkönyveket tanulmányozott, de számadáskönyveket, vagyonleltárakat, presbiteri jegyzőkönyveket is áttekintett. Ezenkívül Raffaj Domokos lelkész 1884-es és 1910-es datálású munkái jelentős források a szerző számára, hiszen ezekben Újszékely település egyházközségének történetéről és életéről olvasható, valamint a szerző külön kiemeli szövegében, hogy Raffaj Domokos közel 70 esztendő-t élt a településen, írása nem csupán adathalmazok összessége, hanem